

2. Garzon, Andres & Mu, Derly. (2018). Impact of pedagogical reflection in the teaching practicum from Caquetá practitioners' perspective: a literature review. *Educación y Humanismo*. 20. 57–73. DOI: 10.17081/eduhum.20.35.2658.
3. Habermas, J. (1988). Die Einheit der Vernunft in der Vielfalt ihrer Stimmen. *Nachmetaphysisches Denken*. Frankfurt am Main: Suhrkamp. S. 153–186.
4. Schwab, K. (2020). World Economic Forum – a meeting of state leaders, representatives of international organizations and business. Davos, 2020. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/forum-davose-2020-glavnoe-1579530332.html>
5. Bodriiia, Zh. (2015). Simuliakry i simuliacii [Simulacra and simulations]. M. Izdatelskii dom «POSTUM». URL: https://platon.net/load/knigi_po_filosofii/postmodernizm/bodriiia_zh_simuljakry_i_simuljacii_2015/54-1-0-5307 [in Russian].
6. Voronkova, V.H. (2016). Kontseptualizatsiia informatsiino-komunikatyvnoho menedzhmentu v konteksti neliniino-synerhetychnoi metodolohii [Conceptualization of information and communication management in the context of nonlinear synergetic methodology]. *Humanitarnyi visnyk ZDIA*. № 66. S. 13–25 [in Ukrainian].
7. Kochubei, N.V., Nesterovoi, M.O. (Eds.) (2017). Liudyna v skladnomu sviti [Man in a complex world] *Zbirnyk naukovykh prats*. Sumy : Universytetska knyha. 2017. 359 s. [in Ukrainian].
8. Kryzhko, V.V., Mamaieva, I.O. (2005). Aksiolohichniy potentsial derzhavnogo upravlinnia osvitoiu [Аксиологічний потенціал державного управління освітою]. К. : Osvita Ukrainy. 224. S. 126–127 [in Ukrainian].
9. Matcushina, K. (2018). Filosofiia menedzhmenta. [Philosophy of management]. Alpina Publisher, 2018. 188 s. [in Russian].
10. Meskon, M.Kh., Albert M. Khedouri, F. (1999). Osnovy menedzhmeta. [Management Basics]. M. : Nauka. 800 s. [in Russian].
11. Predborska, I.M. (2017). Kontynentalna pedahohika ochyma uchasnykiv sympoziumu CEUPES [Continental education of participants in the CEUPES symposium] (17-18 zhovtnia 2016 roku). *Filosofiia osvity. Philosophy of Education*. 2017. № 1 (20). S. 304–311. [in Ukrainian].
12. Troitska, O.M. (2016). Dialoh i tolerantnist u kulturno-osvitnomu prostori vyshchoi shkoly [Dialogue and tolerance in the cultural and educational space of higher education]. Melitopol : Vyd-vo MDPU imeni B. Khmelnytskoho [in Ukrainian].

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2020.6.1.19>

**ARTYSTYCZNA RECEPCJA IDEI ANTYKOLONIALNYCH W TRAKTACIE
FILOZOFICZNO-RELIGIJNYM „KSIĘGA BYTU NARODU UKRAIŃSKIEGO”
M. KOSTOMAROWA**

Yuliia Velychkovska

Słoweczne, obwód żytomierski, Ukraina

ORCID ID: 0000-0003-4560-6447

e-mail: y.velychkovska@ukr.net

Adnotacja. Artykuł bada cechy prezentacji idei antykolonialnych w traktacie filozoficzno-religijnym „Księga Bytu Narodu Ukraińskiego” M. Kostomarowa w oświetleniu artystycznym. Zadaniem badania jest zidentyfikowanie związku między artystycznie zabarwionym słownictwem a treścią ideową dzieła. W procesie analizy traktatu filozoficzno-religijnego stosowano ogólne naukowe metody analizy, syntezy, obserwacji, doboru i systematyzacji materiału. Podejścia historyczno-literackie, problemowo-tematyczne i filozoficzne przyczyniły się do zbadania związku słownictwa artystycznego i obrotów mowy z ideami antykolonialnymi. W wyniku badań odkryto użycie tropów takich jak metafora, metonimia, epitet, porównanie, personifikacja, mających na celu podkreślenie problemów kolonialnych i odnowienie mitu sarmackiego. Udowodniono, że użycie wulgaryzmów, aforyzmów i biblizmów w kontekst traktatu filozoficzno-religijnego przyczyniło się do odzwierciedlenia filozoficznej treści dzieła. Rozważono związek stylów barokowych, klasycznych i romantycznych w tworzeniu idei ukraińskiego odrodzenia narodowego.

Słowa kluczowe: koncepcja historiozoficzna, Pismo Święte, kronika, biblizmy, wulgaryzmy, obraz metonimiczny.

**ARTISTIC RECEPTION OF ANTICOLONIAL IDEAS IN THE PHILOSOPHICAL-
RELIGIOUS TREATISE “BOOK OF THE GENESIS OF THE UKRAINIAN PEOPLE”
BY M. KOSTOMAROV**

Yuliia Velychkovska

Słoweczne, Żytomyr region, Ukraine

ORCID ID: 0000-0003-4560-6447

e-mail: y.velychkovska@ukr.net

Abstract. The article investigates the peculiarities of the presentation of anti-colonial ideas in the philosophical and religious treatise “Book of the genesis of the Ukrainian People” by M. Kostomarov in artistic light. The identify

the connection between artistically colored vocabulary and the ideological content of the work are objective of the study. The general scientific methods of analysis, synthesis, observation, selection and systematization of material were used in the process of analysis of the philosophical and religious treatise. Historical-literary, problem-thematic and philosophical approaches have contributed to the study of the connection between artistic vocabulary and language inversions with anti-colonial ideas. The research revealed the use of such tropes as metaphor, metonymy, epithet, comparison, personification, aimed at shedding light on colonial problems and updating the Sarmatian myth. It is proved that the use of vulgarisms, aphorisms and biblicalisms in the context of the philosophical-religious treatise helped to reflect the philosophical content of the work. The connection of baroque, classical and romantic styles in the creation of the idea of the Ukrainian national revival was considered.

Key words: historiosophical concept, Holy Scripture, chronicle, biblicalisms, vulgarities, metonymic image.

ХУДОЖНЯ РЕЦЕПЦІЯ АНТИКОЛОНІАЛЬНИХ ІДЕЙ У ФІЛОСОФСЬКО-РЕЛІГІЙНОМУ ТРАКТАТІ «КНИГА БУТТЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ» М. КОСТОМАРОВА

Юлія Величковська

Словечне, Житомирська область, Україна

ORCID ID: 0000-0003-4560-6447

e-mail: y.velychkovska@ukr.net

Анотація. У статті досліджуються особливості презентації антиколоніальних ідей у філософсько-релігійному трактаті «Книга буття українського народу» М. Костомарова в художньому висвітленні. Завданнями дослідження є виявлення зв'язку між художньо забарвленою лексикою та ідейним змістом твору. У процесі аналізу філософсько-релігійного трактату використано загальнонаукові методи аналізу, синтезу, спостереження, добору та систематизації матеріалу. Історико-літературний, проблемно-тематичний та філософських підходи сприяли дослідженню зв'язку художньої лексики та мовних зворотів з антиколоніальними ідеями. У результаті дослідження виявлено вживання таких тропів, як метафора, метонімія, епітет, порівняння, уособлення, спрямованих на висвітлення колоніальних проблем та оновлення сарматського міфу. Доведено, що залучення вульгаризмів, афоризмів і біблеїзмів у контекст філософсько-релігійного трактату посприяло відображенню філософського змісту твору. Розглянуто зв'язок барокового, класичного та романтичного стилів у творенні ідеї українського національного відродження.

Ключові слова: історіософська концепція, Святе Письмо, літопис, біблеїзми, вульгаризми, метонімічний образ.

Вступ. Глибоке й критичне осмислення національної культури та історії, накопичення теоретичних і практично зорієнтованих досліджень художніх текстів спонукає до вивчення різножанрової антиколоніально спрямованої національної літератури. Інтерес до цього літературного пласта посилює увагу до його поетичної інтерпретації. Це пов'язано з тим, що модус національної антиколоніально спрямованої літератури XVIII – першої половини XIX ст. характеризується рецепцією європейської традиції й водночас збереженням і вияскравленням національної фольклорної парадигми, що бере свої початки, за висновком М. Яценка, з кінця XVI ст. (Яценко, 1995: 6). Розвиток української літератури, починаючи з XVIII ст., відбувається під пильним наглядом мовної та культурної політики Російської імперії. Проте колоніальна політика московського уряду викликає піднесення самосвідомості серед українців, які поступово виокремлюються як інтелігенція. До нашої патріотично свідомої інтелігенції належав видатний український історик, письменник-романтик, член першого на українських землях таємного політичного об'єднання – Кирило-Методіївського братства – Микола Костомаров. Саме він під впливом ідейних засад національної літописної та історико-мемуарної прози, книжної поезії, шкільної драми, бурлескної літератури XVIII ст., а також поезії, прози та драматургії XIX ст. сформував ідею національного відродження у філософсько-релігійному трактаті «Закон Божий», що пізніше був названий братчиками «Книга буття українського народу». Ця праця, ставши програмним документом кирило-методіївців, прокламувала ідею українського національного відродження та ідею українського месіанізму впродовж віків.

Основна частина. Дослідженням історичних умов творення трактату та його націєтворчих ідей займалися М. Драгоманов (Драгоманов, 2008), М. Пачовський (Пачовський, 1917), Д. Дорошенко (Дорошенко, 1924), С. Козак (Козак, 2004), В. Артюх (Артюх, 2012), М. Лук (Лук, 2002) та ін. Побіжні згадки про трактат як про літературну працю знаходимо в дослідженнях М. Возняка (Возняк, 1921), П. Зайцева (Зайцев, 1918), М. Зерова (Зеров, 1990), Л. Чикур (Чикур, 2015) і В. Мовчанюка (Мовчанюк, 2017).

Оскільки трактат «Книга буття українського народу» є складною літературно-філософською працею, а вищезгадані дослідники лише частково торкнулися питання літературного обрамлення твору, варто стверджувати, що трактат М. Костомарова вимагає повноцінного літературознавчого дослідження.

Завдання статті: 1) виявити методи, сприятливі для дослідження художнього тексту; 2) визначити антиколоніальні ідеї в тексті філософсько-релігійного трактату М. Костомарова; 3) виокремити та дослідити тропи, стилістичні фігури та лексичні художні засоби в праці «Книга буття українського народу»; 4) окреслити принципи взаємодії художніх засобів та антиколоніальних ідей у змісті трактату.

Матеріали і методи дослідження. Матеріалом дослідження є художні особливості «Книги буття українського народу», спрямовані на втілення антиколоніальних ідей Кирило-Методіївського товариства.

Загальнонаукові методи та підходи, запропоновані в працях «Абетка дисертанта: Методологічні принципи написання дисертації» Ю. Коваліва (Ковалів, 2009) та «Методи наукових досліджень» А. Грабченко, В. Федорович, Я. Гаращенко (Грабченко, Федорович, Гаращенко, 2009) сприяють дослідженню зв'язку художніх засобів з антиколоніальними ідеями у філософсько-релігійному трактаті М. Костомарова.

Результати та їх обговорення. Степан Козак, називаючи М. Костомарова нашим романтичним пророком, указав на те, що він «усі свої історично-релігійні роздуми та історіософські концепції підпорядкував патріотично-визвольній ідеї, уміло поєднуючи релігійний месіанізм із національним...» (Козак, 2004: 104). Варто зауважити, що митець наслідував чотирирівневий метод тлумачення Святого Письма, котрий (відповідно до зауважень О. Матушек) відобразився у творчості представників київської богословської традиції Йоанікія Галятовського, Антонія Радивиловського, Дмитрія Туптала, Стефана Яворського (Матушек, 2015: 5). Спираючись на типологічний метод прочитання Старого й Нового Заповітів, що був характерним для проповідей Лазаря Барановича (Матушек, 2015: 7), митець спрямував ідейний зміст твору на координацію українського минулого, теперішнього й майбутнього. Принагідним є зауваження С. Аверинцева про те, що стиль християнського богослов'я не відкидає теоретично-літературної рефлексії, оскільки сам визначається необхідністю рефлексії (насамперед екзегетичної) над текстом Письма (Аверинцев, 1996: 86). М. Зеров наголошує, що існує певний євангельський демократизм, котрий дозволяє виводити суспільний ідеал із християнських релігійних текстів (Зеров, 1990: 145), що й посприяло творчому втіленню задуму автора «Книги буття українського народу».

Ідея побудови вільного та суверенного суспільства на засадах християнської моралі з відведенням українцям ключової ролі у створенні слов'янської конфедерації проходить крізь наратив твору, в якому, за висловом М. Костомарова, «...враждующие стороны классицизма и романтизма примирились на идее народности» (Костомаров, 1996: 212). Відповідно до класичних традицій автор дотримується суворої послідовності у фіксації біблійних та історичних подій, що набувають рис секулярної літератури. Він розпочинає трактат біблійним афоризмом «*Бог создал світ*» (Костомаров, 1991: 5), котрий згодом переростає в оповідь історії людства та українського народу: «*А племя слов'янське то найменший брат у сім'ї Яфетовій*» [16, с. 14]. Подальшу історію формування нашого народу автор подає відповідно до літописної традиції: «*Племя слов'янське ще до прийняття віри не ймло а ні царей, а ні панів, і всі були рівні ...*» (Костомаров, 1991: 15). Початок розповіді про слов'ян відбиває зв'язок М. Костомарова з ідеями товариства «Об'єднання слов'ян», що існувало на теренах України у 20-х рр. XIX століття, ставши передвісником виступів за ліквідацію монаршої влади. Метафоричним є зауваження автора про слов'янські племена, в яких не було «*ідолів*» (Костомаров, 1991: 15), адже воно суперечило його історичним повідомленням про слов'ян, які до прийняття християнства були язичниками, тому мали багато богів-ідолів. Отож, варто стверджувати, що слово «ідол» у тексті твору є полісемічним, друге значення якого розкривається в розумінні колоніальної дійсності України, вказуючи на російських царів та імператорів. На перший погляд текст «Книги буття українського народу» об'єднаний у єдине ціле за хронологією записів подій, проте вже повідомлення «*і не було у них [слов'ян. – Ю.В.] ідолів*» (Костомаров, 1991: 15) формує перед нами першу асоціативну згадку про козацьку Україну, в якій «*усі вільні і рівні, і не мала б Україна над [со]бою ні царя, ні пана, опріч бога єдиного*» (Костомаров, 1991: 18), виразно передаючи риси антиколоніального епічного світосприйняття митця.

М. Костомаров серйозно підходить до філософського осмислення проблеми суверенності українців, формуючи її (згідно з думкою М. Корпанюка) відповідно до ключових засад літературно-філософської практики українського ренесансного класицизму (Корпанюк, 2010: 170). Такий прийом дозволив відбити усталений в українській історико-мемуарній прозі XVII ст. «сарматський міф» (Історія української літератури, 2014, Т. 2: 422), що був утілений крізь образ українського козацтва, яке поставило собі за мету «*віру святую обороняти і визволяти ближніх своїх з неволі*» (Костомаров, 1991: 17). Політично зорієнтований автор «Книги буття українського народу», будучи ознайомленим із текстами Густинського літопису та «Синопису», автори яких уважали козарів-хозарів древнім народом (Історія української літератури, 2014, Т. 2: 423), подає оповідь про наше козацтво у формі прозової малосюжетної оповіді, що нагадує фольклорний жанр легенди: «*І не любила Україна ні царя, ні пана, а зкомпоновала собі козацтво, єсть то істее братство, куди кожний, пристаючи, був братом других — чи був він преж того паном чи невольником аби християнин, і були козаки між собою всі рівні, і старшини вибирались на раді і повинні були слугувати всім по слову христовому, і жодної помпи панської і титула не було між козаками*» (Костомаров, 1991: 17). Метонімія (Україна зкомпанувала; Україна не любила; І не любила Україна ні царя, ні пана) як стилістичний засіб дозволила митцеві культивувати лицарсько-козацькі чесноти, громадську активність, що свідчить про «формування в тодішньому нашому суспільстві ренесансного (антропоцентричного) індивідуалізму» (Корпанюк, 2010: 169).

Важливим є твердження М. Драгоманова про те, що М. Костомаров «*мріяв про відродження України через реалізацію ідей тодішнього слов'янського руху в Чехії, Сербії, Югославії, Іллірії та ін.*» (Драгоманов, 2008: 197). Варто стверджувати, що дослідник спирався на занотоване в стилістичних фігурах метонімії та метафори зауваження митця, в якому прослідковується пафос української винятковості: «*Бо голос її [України. – Ю. В.], голос, що звад всю Слов'яницину на свободу і братерство, розійшовся по світу слов'янському*» (Костомаров, 1991: 22). Цей пафос підштовхує багатьох дослідників (М. Драгоманова, М. Возняка, В. Артюха та ін.) до думки, що «Книга буття українського народу» була написана М. Костомаровим під впливом твору А. Міцкевича «Книги народу польського і палігримства польського» (1832), в якому наголошено на польській винятковості з-поміж усіх слов'янських народів.

Підтвердженням цього зауваження слугують і матеріали слідства у справі Кирило-Методіївського братства, в яких наголошено, що ця праця «є не що інше, як переробка книги Міцкевича» (Кирило-Методіївське товариство, 1990, Т. 1: 66). Однак варто стверджувати, що наявна певна ідейна відмінність між вказаними працями. На відміну від А. Міцкевича, який говорить лише про самостійність польського народу, М. Костомаров виголошує ідею об'єднання вільних слов'янських народів, а також заперечує існування монархії як форми правління. Варто припустити, що подібні ідейні засади були сформовані в нашого історика під впливом маніфесту прихильника концепції Великого князівства Руського Юрія Немирича для ратифікації Гадяцького договору, а також ідейних засад товариства «Об'єднаних слов'ян» (ліквідація монархічного устрою, створення федеративного демократичного союзу слов'янських республік). Ідеї попередників відчутні в авторовім пророкуванні, сповненім прийому метонімії та метафори: «*І встане Україна з своєї могили, і знову озоветься до всіх братів своїх слов'ян, і почують крик її, і встане Слов'янина, і не позостанеться ні царя, ні царевича, ні царівни, ні князя, ні графа, ні герцога, ні сіятельство, ні превосходительство, ні пана, ні боярина, ні крепака, ні холопа – ні в Московщині, ні в Польщі, ні в Україні, ні в Чехії, ні у хорутан, ні у сербів, ні у болгар*» (Костомаров, 1991: 23). Метонімія відіграє тут провідну настановну функцію для всіх слов'янських народів, наголошуючи на національному об'єднанні кожного. Аналіз історичних подій підштовхнув М. Костомарова до висновку про те, що лише спільними зусиллями можна зруйнувати імперську неволю, яку «не слов'янським духом створено, а німецьким або татарським» (Костомаров, 1991: 21). Використання варваризмів підштовхує до розуміння того, що Московія як держава від самого початку свого існування не була слов'янською. З появою на престолі Катерини II імперська колоніальна політика набрала виразного забарвлення «німецької», тобто просвітництва «панств[ом] і землями» (Костомаров, 1991: 21) «тих, котрі були в Україні старшими» (Костомаров, 1991: 21). Автор надає особливої уваги художньому змалюванню імператриці, використовуючи багатство народних епітетів та вульгаризмів: «*курва всесвітня, безбожниця, убійниця мужа свого*» (Костомаров, 1991: 21), що стали запереченням тогочасної європейської просвітницької ідеології.

Заперечення утверджених Петром I московських віровчень прослідковується в афоризмі, запозиченому з християнської релігії: «*Єдин бо єсть Бог і єдин він цар – Господь неба і землі*» (Костомаров, 1991: 7). Зважаючи на те, що українці, зрадивши Івана Мазепу, пристали до створеного першим імператором міфу про земного царя, М. Костомаров наповнює зміст трактату біблїзмом «*покарав Господь род чоловічий*» (Костомаров, 1991: 8), що вдало окреслює історичне буття українського народу після Полтавської битви (1709). Уособлення дозволило митцеві підкреслити, що мовиться саме про Петра I: «*І став римський імператор царем над народами і сам себе нарик богом*» (Костомаров, 1991: 8). Принагідною є думка істориків Є. Анісімова, М. Покровського та С. Соловйова щодо реформ першого російського імператора, однією з яких є церковна. Згідно з цією реформою Петро I ставав «главою» Православної Російської Церкви, тобто взяв на себе роль «бога». М. Костомаров, звернувшись до ранньовізантійської філософії імператора Юстиніана I, основним девізом якої було твердження «єдина держава, єдиний закон і єдина Церква» (Войтович, Домановський, Козак, 2011: 94), безсумнівно, провів паралелі з першим російським імператором. Отже, зауваження про «бога-імператора» цілком відповідає класичному наслідуванню античного мистецтва. Стає зрозумілим, що релігійний сюжет і образи, інтерпретуючись у дусі народної культури, деканонізуються та набирають протестних настроїв.

М. Костомаров удається до переплетення віровчення зі Старого Заповіту з романтичними ідеалами народності: «*Немає другого царя, тільки один цар небесний утішитель, хочь люде і поробили собі царів в постаті своїх братів-людей со страстями і похотями, а то не були царі правдиві, бо цар єсть то такий, що править над усіма, повинен бути розумніший і найсправедливіший над усіх, а розумніший і найсправедливіший єсть Бог, а ті царі со страстями і похотями і правив над людьми отець страстей і похотей чоловікоубийця диавол*» (Костомаров, 1991: 6). Основну функцію в цьому зауваженні виконують порівняння (цар небесний – Бог; цар земний – диавол), метафора (отець страстей і похотей) та епітети (цар небесний утішитель; царі правдиві; розумніший і найсправедливіший), що спрямовані на відбиття антиколоніальних ідей.

Гасло кирило-методіївців, спрямоване на розвіювання у своїх співвітчизників віри в правомірність імператорської церковної реформи, відображене у висловлюванні: «*Всяка власть од Бога, а не єсть воно те, щоб кожний, що захватить власть, був сам од Бога*» (Костомаров, 1991: 11). «*Всяка власть од Бога*» виступає в тексті біблїзмом. Подібні афоризми насичують увесь трактат. Трапляються в тексті також часті звернення до біблїчної лексики (Бог, Господь; Ісус Христос; ученики Христові; апостол; Мойсей; гора Синайська; церква; віра Христова; образ Тройци Божой; Самуїл; коліно Яфетове; християни; многая літа; ідопоклонство). Варто стверджувати, що в «Книзі буття українського народу» релігійна лексика набуває поліфункційного звучання, представленого елементами як релігійного, так і художнього стилів української мови. Біблїйна тематика та лексичне багатство дають право вказати на тяжіння до традицій православно-візантійської духовності, що поєднує працю М. Костомарова з бароковою стилістикою. Водночас біблїйна основа дозволила митцеві спроектувати розвиток романтичного утвердження права України на національне відродження, пробудження почуття національної самосвідомості метонімічними образами: «*Лежить в могилі Україна, але не вмерла*» (Костомаров, 1991: 22); «*І встане Україна з своєї могили, і знову озоветься до всіх братів своїх слов'ян*» (Костомаров, 1991: 23). Подібні есхатологічні уявлення були характерними сучасно для драм із великоднього циклу.

Висновки. Отже, художній аналіз праці «Книга буття українського народу» М. Костомарова дозволяє зробити висновок про те, що філософсько-релігійний трактат є новітньою на свій час основою національної

філософської думки у царині самовияву національного буття нашого народу. Поєднавши у собі стильове розмаїття традицій бароко, класицизму та романтизму, «Книга буття українського народу» засвідчила часовий зв'язок національних історико-літературних традицій, провідною ідеєю яких було висвітлення колоніальних проблем та оновлення «сарматського міфу». Засади християнських учень, втілені в Старому та Новому Заповітах, дозволили авторові сформулювати схему руху національної історії. Антиколоніально забарвлена художня майстерність твору виявлена використанням біблійних афоризмів, метафор, метонімії, епітетів, уособлень, релігійної лексики, вульгаризмів, спрямованих на відображення філософського змісту трактату.

Список використаних джерел:

1. Аверинцев С. Авторство и авторитет. *Риторика и истоки европейской литературной традиции*. Москва : Наука, 1996. С. 76–100.
2. Артюх В. Історіософія Миколи Костомарова. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія : Теорія культури і філософія науки*. 2012. № 995, Вип. 46. С. 128–133.
3. Возняк М. Кирило-методіївське братство. Львів : Накладом фонду «Учітеся, брати мої», 1921. 240 с.
4. Історія Візантії. Вступ до візантиністики / Л.В. Войтович, А.М. Домановський, Н.Б. Козак та ін. ; за ред. С.Б. Сорочана і Л.В. Войтовича. Львів : Видавництво «Апріорі», 2011. 880 с.
5. Грабченко А.І., Федорович В.О., Гаращенко Я.М. Методи наукових досліджень : навч. посібник. Харків : НТУ «ХПІ», 2009. 142 с.
6. Дорошенко Д. Микола Іванович Костомаров. *Українська накладка*. Київ; Ляйпціг, б/р. [1924]. 96 с.
7. Драгоманов М. Література українська, заборонена російським урядом. *Україна: антологія пам'яток державотворення, Х–ХХ ст.* : у 10 т. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2008. Т. 6 : *Змагання за українську ідею / упорядкув., передм. та прим. О. Сліпушко*. С. 182–204.
8. Зайцев П. «Книга битія», як документ і твір. *Наше минуле*. 1918. № 1. С. 22–35.
9. Зеров М. «Книга буття українського народу». Твори : в 2 т. Київ : Дніпро, 1990. Т. 2. С. 139–145.
10. Історія української літератури у 12 т. Т. 2 : Давня література (друга половина XVI – XVIII ст.). / За ред. П. Михед, О. Сліпушко, В. Яременко. Київ : Наукова думка, 2014. 840 с.
11. Історія української літератури у 12 т. Т. 3. : Література XIX століття (1800-1830). / За ред. М. Бондаря, Ю. Кузнецова. Київ : Наукова думка, 2016. 748 с.
12. Кирило-Мефодіївське товариство : в 3 т. Київ : Наукова думка, 1990. Т. 1. 544 с.
13. Ковалів Ю. І. Абетка дисертанта : Методичні принципи написання дисертації : посібник. Київ : Твім інтер, 2009. 460 с.
14. Козак С. Українська змова і месіанізм. Кирило-Мефодіївське братство / пер. і ред. М. Лесяка. Івано-Франківськ : Плай, 2004. 253 с.
15. Корпанюк М. Становлення та утвердження ренесансного класицизму в національній літературі XVI сторіччя. *Ренесансні студії*. 2010. Вип. 14–15. С. 167–183.
16. Костомаров М. І. Закон Божий (Книга буття українського народу). Київ : Либідь, 1991. 40 с.
17. Костомаров М. Об историческом значении русской народной поэзии. *Історія української літературної критики та літературознавства. Хрестоматія*. У трьох книгах. Навч. посібник / упоряд. П.М. Федченка, М.М. Павлюк. Т.В. Бовсунівська ; за ред. П.М. Федченка. Київ : Либідь, 1996. Книга перша. С. 211–216.
18. Лімборський І. Класицизм в українській літературі. *Дивослово*. 2011. № 1. С. 43–51.
19. Лук М. Микола Костомаров : історіософія та соціальна філософія українського романтизму. *Молода нація*. 2002. № 1 (22). С. 28–89.
20. Матушек О. Інтерпретація святого Письма у проповідях Лазаря Барановича. *Актуальні проблеми української літератури і фольклору*. 2015. № 23. С. 3–18.
21. Мовчанюк В. Шевченкова ідея України і «Книги буття українського народу» М. Костомарова. *Слово і Час*. 2017. № 3. С. 3–16.
22. Пачовський М. Микола Костомаров. *Ілюстроване українське письменство в життєписах*. Вінніпег : Українська видавнича спілка, 1917. С. 42–50.
23. Чикур Л. Історіософські мотиви лірики М. Костомарова, П. Куліша та Т. Шевченка. *Проблеми сучасного літературознавства*. 2015. Вип. 21. С. 199–208.
24. Яценко М. Історія української літератури XIX століття : у 3 кн. : Навч. посібник для студ. філол. спец. вузів / ред. М. Т. Яценко. Київ : Либідь, 1995. Кн. 1: Перші десятиріччя XIX ст. 368 с.

References:

1. Averyntsev S. (1996). Avtorstvo y avtorytet [Authorship and authority]. *Rytoryka y ystoky evropeiskoi lyteraturnoi tradytsyy*. Moscow, RU: Nauka P. 76–100. [In Russian].
2. Artiukh V. (2012). Istoriosofii Mykoly Kostomarov [Nikolai Kostomarov's historiosophy]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriiia : Teoriiia kultury i filosofiiia nauky*. № 995, Vyr. 46. P. 128-133. [In Ukrainian].
3. Vozniak M. (1921). Kyrylo-metodiivske bratstvo [Cyril and Methodius Brotherhood]. Lviv : Nakladom fondu «Uchitiesia, braty moi». 240 p. [In Ukrainian].
4. Voitovych L. V., Domanovskiy A. M., Kozak N. B., ta in. (2011). Istoriiia Vizantii. Vstup do vizantynistyky [History of Byzantium. Introduction to Byzantine studies]. / Za red. S. B. Sorochana i L. V. Voitovycha. Lviv : Vydavnytstvo «Apriori». 880 p. [In Ukrainian].

5. Hrabchenko A. I., Fedorovych V. O., Harashchenko Ya. M. (2009). *Metody naukovykh doslidzhen* : Navch. Posibnyk [Research methods: Textbook]. Kharkiv : NTU «KhPI». 142 p. [In Ukrainian].
6. Doroshenko D. (1924). Mykola Ivanovych Kostomarov [Mykola Ivanovych Kostomarov]. *Ukrainska nakladnia*. Kyiv ; Leipzig. 96 p. [In Ukrainian].
7. Drahomanov M. (2008). Literatura ukrainska, zaboronena rosiiskym uriadom [Ukrainian literature banned by the Russian government]. *Ukraina: antolohiia pamiatok derzhavotvorennia, Kh-KhKh st.* : u 10 t. Kyiv: Vyd-vo Solomii Pavlychko «Osnovy». T. 6 : *Zmahannia za ukrainsku ideiu / uporiadkuv.*, peredm. ta prym. O. Slipushko. P. 182–204. [In Ukrainian].
8. Zaitsev P. (1918). «Knyha bytiii», yak dokument i tvir [“Book of the Genesis” as a document and a work]. *Nashe mynule*. № 1. P. 22–35. [In Ukrainian].
9. Zerov M. (1990). «Knyha buttia ukrainskoho narodu» [“Book of the Genesis of the Ukrainian people”]. *Tvory* : v 2 t. Kyiv: Dnipro. T. 2. P. 139–145. [In Ukrainian].
10. Istoriiia ukrainskoi literatury. Davnia literatura (druga polovyna XVI – XVIII st.) [History of Ukrainian literature. Ancient literature (second half of the XVIth – XVIIIth centuries)]. (2014). (Vol. 1–12; Vol. 2). Kyiv : Naukova dumka. 840 p. [in Ukrainian]
11. Istoriiia ukrainskoi literatury. Literatura XIX stolittia (1800–1830) [History of Ukrainian literature. Literature of the XIX century (1800–1830)]. (2016). (Vol. 1–12; Vol. 3). Kyiv : Naukova dumka. 748 p. [in Ukrainian]
12. Kyrylo-Mefodiivske tovarystvo [Cyril and Methodius Society]. (1990). (Vol. 1–3; Vol. 1). Kyiv : Naukova dumka. 544 p. [In Ukrainian].
13. Kovaliv Yu. I. (2009). Abetka dysertanta : Metodychni pryntsyipy napsyannia dysertatsii: Posibnyk [The dissertation alphabet: Methodical principles of dissertation writing: Manual]. Kyiv : Tvim inter. 460 p. [In Ukrainian].
14. Kozak S. (2004). Ukrainska zмова i mesianizm. Kyrylo-Mefodiivske bratstvo [Ukrainian conspiracy and messianism. Cyril and Methodius Brotherhood]. / per. i red. M. Lesiaka. Ivano-Frankivsk : Plai. 253 p. [In Ukrainian].
15. Korpaniuk M. (2010). Stanovlennia ta utverdzhenia renesansnogo klasysyzmu v natsionalnii literaturi XVI storichchia [Formation and establishment of Renaissance classicism in the national literature of the XVI century]. *Renesansni studii*. Vyp. 14–15. P. 167–183. [In Ukrainian].
16. Kostomarov M. I. (1991). Zakon Bozhyi (Knyha buttia ukrainskoho narodu) [God’s law (Book of the Genesis of the Ukrainian people)]. Kyiv : Lybid. 40 p. [In Ukrainian].
17. Kostomarov M. (1996). Ob ystorycheskom znachenny russkoi narodnoi poezyy. [About the historical significance of Russian folk poetry]. *Istoriiia ukrainskoi literaturnoi krytyky ta literaturoznavstva. Khrestomatiia. Navch. Posibnyk / Uporiad.* P. M. Fedchenko, M. M. Pavliuk. T. V. Bovsunivska; za red. P. M. Fedchenka. (Vol. 1–3; Vol. 1). Kyiv : Lybid. P. 211–216. [In Ukrainian].
18. Limborskyi I. (2011). Klasysyzm v ukrainskii literaturi [Classicism in Ukrainian literature]. *Dyvoslovo*. № 1. P. 43–51. [In Ukrainian].
19. Luk M. (2002). Mykola Kostomarov : istoriosofiiia ta sotsialna filosofiiia ukrainskoho romantyzmu [Mykola Kostomarov: Historiosophy and Social Philosophy of Ukrainian Romanticism]. *Moloda natsiia*. № 1(22). P. 28–89. [In Ukrainian].
20. Matushek O. (2015). Interpretatsiia sviatoho Pysma u propovidiakh Lazaria Baranovycha [Interpretation of the Holy Scripture in the Lazar Baranovich’s sermons]. *Aktualni problemy ukrainskoi literatury i folkloru*. № 23. P. 3–18. [In Ukrainian].
21. Movchaniuk V. (2017). Shevchenkova ideia Ukrainy i «Knyhy buttia ukrainskoho narodu» M. Kostomarova [Shevchenko's idea of Ukraine and "Books of the Genesis of the Ukrainian people]. *Slovo i Chas*. № 3. P. 3–16. [In Ukrainian].
22. Pachovskyi M. Mykola Kostomarov (1917). [Mykola Kostomarov]. *Iliustrovane ukrainske pysmenstvo v zhyttiepysakh*. Winnipeg : Ukrainska vydavnycha spilka. P. 42–50. [In Ukrainian].
23. Chykur L. (2015). Istoriosofski motyvy liryky M. Kostomarova, P. Kulisha ta T. Shevchenka [Historiosophical motives of lyrics by M. Kostomarov, P. Kulish and T. Shevchenko]. *Problemy suchasnoho literaturoznavstva*. Vyp. 21. P. 199–208. [In Ukrainian].
24. Iatsenko M. (1995). Istoriiia ukrainskoi literatury XIX stolittia: Navch. posibnyk dlia stud. filol. spets. vuziv. Pershi desiatyrichchia XIX st. [History of Ukrainian literature XIX century. Teaching. manual for students. philol. special universities. The first decades of the XIX century]. (Vol. 1–3; Vol. 1). Kyiv : Lybid. 368 p. [In Ukrainian].